

TULEYTULA

te M. F. Bosch, *Art, Liturgy and Legend in Renaissance Toledo*, Pennsylvania 2000; J. Chabás – B. R. Goldstein, *The Alfonsine Tables of Toledo*, The Netherland 2003; L. Martz, *A Network of Converso Families in Early Modern Toledo*, Michigan 2006; E. Tercs, “Le développement de la civilisation arabe a Tolède”, *CT*, XVIII (1970), s. 73-86; Chr. Ewert, “Die Moschee am Bab al-Mardum in Toledo”, *Madriider Mitteilungen*, XVIII, Heidelberg 1977, s. 287-354; Mehmet Özdemir, “İspanya Tarihinde Doğululaşma ve Batılılaşma Tartışmaları: Tuleytula Örneği”, *İslâmiyât*, VII/3, Ankara 2004, s. 11-30. MEHMET ÖZDEMİR

TULÛ-i İSLÂM HAREKETİ

Hindistan'da Kur'âniyyûn ekolünün Muhammed Eslem Cerâcûrî ve talebesi Gulâm Ahmed Pervîz tarafından oluşturulan etkili kolu

(bk. KUR'ÂNİYYÛN; PERVİZ, Gulâm Ahmed).

TULUM

Türk halk müzikisinde nefesli bir çalgı.

Genellikle Anadolu'nun kuzeydoğu kesiminde kullanılan üflemeleli bir halk çalgısıdır. Başta Hemşin, Çamlıhemşin ve Pazar olmak üzere Rize ve Artvin çevresi tulumun Anadolu coğrafyası üzerinde yaygın biçimde görüldüğü yerlerdir. Ayrıca Trabzon, Erzurum (özellikle İspir ilçesi), Kars, Ardahan, Bayburt ve Gümüşhane'de bu çalgıya rastlanmaktadır. Tulumun Trakya'da da varlığı bilinir ve burada “gayda” ismiyle anılır. Tulum yapımında daha çok oğlak, koyun, süt kuzusu gibi hayvanların derisi tercih edilir ve hayvanın büyüklüğüne göre çeşitli ebatlarda tulumla rastlanılır. Tulum gövde (guda), ağızlık ve nav adı verilen üç kısımdan meydana gelir. Gövde derilerin zedelenmeden bütün olarak çıkarılmasıyla elde edilir ve bu kısım çalgıdan ses çıkmasını sağlayan havanın depolanmasına yarar. Ağızlık tulumu şişirmek için kullanılan, genelde şimşir ağacından bir parçadır. Bazı yörelerde “dudula, bobış, lülük” adlarıyla da bilinir. Ağızlığın gövdenin iç kısmına gelen tarafında havanın aynı yoldan dışarı çıkmasını engelleyen bir supap sistemi bulunur. Gövde içerisinde depolanan hava bu supaptan dolayı tek yönlü olarak yalnızca nav istikametinde yol alır. Nav, tulumdan ses çıkmasını sağlayan ve genelde ağızlıkla aynı ağaçtan olan parçadır. Şekli “L” harfini andıran navın içerisinde, üstünde ses deliklerinin (per-

de) bulunduğu ve “analık, çibun, sipsi” gibi adlarla anılan yan yana iki kamış yer alır. Navın derinin iç kısmında kalan tarafında bu kamışların içerisine yerleştirilmiş, yine kamıştan yapılan “dillik”ler bulunur. Havanın dillikler üzerindeki kapaklara çarpmasından oluşan titreşimlerle çalgıdan ses elde edilir. Tulum dillikler vasıtasıyla akort edilir. Navın geniş olan uç kısmına “kepçe” denir. Geleneksel olarak sol (G), la (A) ve si (B) tonlarında tulumlar görülmektedir.

Analık üzerindeki deliklerin sayısı ve bunların işlevleri bakımından farklı tulum örneklerine rastlanır. Meselâ Artvin'de iki tip tulum vardır. Bunların ilkinde analık üzerinde bir yanda değişmeyen beş, diğer yanda üç perde deliği bulunur. İkincisinde analığın bir yanında değişmeyen beş, diğer yanında tek delik vardır, bu tek delik yalnızca dem sesi vermeye yarar. Hemşin'de çalınan tulumlarda analığın her iki tarafında beşer perde deliği bulunur. Her perde deliğinin ezgi üretimine katkısı sürdürülen tulum çeşidinin daha geniş bir icra kapasitesine sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Tulum, yapımı ve muhafazası oldukça güç bir çalgıdır. Önü yarılmadan bütün halinde yüzülmüş derinin tulum yapılmak üzere birtakım işlemlerden geçirilmesi gerekir. Bu işlemler Doğu Karadeniz bölgesinde geleneksel usullere göre şöyle yapılır: Önce üzerinde kıllar bulunan derinin iç tarafına mısır unu ve süttten oluşan bir karışım sürülür. Hava sıcaklığı ve nem durumuna göre üç ile beş gün arasında bu şekilde bekletilen deri kıllarını bırakmaya başlar. Bütün kıllar temizlendikten sonra “hasıl” adı verilen, derinin bozulmadan uzun süre kalmasını sağlayan terbiyeleme işlemine geçilir. Deri belirli miktarlarda su, mısır unu, tuz, şap ve yoğurttan

Tulum

meydana gelen bir karışımın içinde birkaç gün bekletilir ve işlemin tamamlanmasının ardından şişirilerek asılır, kurumaya bırakılır. Kuruduktan sonra ağızlık ve nav takılarak çalmaya hazır hale getirilir. Çalgının analık ve gövde kısımlarının özelliğini yitirmeden uzun süre dayanabilmesi için nemden ve aşırı sıcak ortamlardan uzak tutulması gerekir. Uygun şartlarda muhafaza edilen ve bakımı yapılan bir tulumun kullanım ömrü on yıl kadardır. Tulum yapımcılarının ve mahallî icracılarının Karadeniz bölgesinde yoğunlaştığı görülür. Gür bir sesi olduğundan tulum açık havada çalmaya elverişli bir meydan çalgısıdır. Doğu Karadeniz bölümünde horon havaları, yol havaları, divan havaları gibi enstrümantal ya da vokal-enstrümantal nitelikte yöresel ezgiler tulumla icra edilir ve bu çalgıya mahsus bir repertuar oluşturur. Çift ayak, çinçiva, papilat, Seydioğlu, Hemşin, Yüksek Hemşin, Mamudoğlu, Bakoz, Rize, Samistal, Tumasoğlu, Çarışka, Kaçkar gibi horon havaları tulumla icra edilen ezgilerden birkaçıdır.

Anadolu'nun bazı yörelerinde “tulum zurna”, “tulum düdük”, “gayda”, “guda” (Lazca), “chiboni” (Gürcüce [çiboni]) gibi isimlerle anılan tulumun farklı coğrafyalarda ve kültürlerde birbirinden farklı şekil ve adlarla antik dönemden beri kullanıldığı bilinmektedir. Diğer ülkelerdeki tulum benzeri çalgıların en bilineni İskoçlar'ın kullandığı gaydadır (bagpipe). Ayrıca İspanya'da, Fransa ve İran'ın bazı bölgelerinde, Hindistan'da ve Kuzey Amerika'da örneklerine rastlanılır. Macaristan'da “duda”, Yunanistan'da “tsabouna”, Makedonya'da “gajde”, Bulgaristan'da “gaida”, Ermenistan'da “parakapzuk”, Gürcistan'da “gudastviri” gibi adlarla anılır. Kuzey Anadolu'da icra edilen tulumun Trakya bölgesi, Balkanlar ve İskoçya'da görülen gaydadan en önemli farkı pest sesleri kontrol edebilme özelliğinin bulunmamasıdır. Bu yönüyle tulumun gaydaya göre daha az gelişmiş bir çalgı olduğu söylenebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

A. Adnan Saygın (Saygun), *Rize Artvin ve Kars Havâlisi Türkü, Saz ve Oyunları Hakkında Bazı Malumat*, İstanbul 1937, s. 20-21, 45-46; Mahmut Ragıp Gazimihal, *Musiki Sözlüğü*, İstanbul 1961, s. 257; a.mif., *Türk Nefesli Çalgıları (Türk Ötkü Çalgıları)*, Ankara 1975, s. 47-49; a.mif., *Türk Halk Oyunları Kataloğu* (haz. Nail Tan – Ahmet Çakır), Ankara 1997, II, 76; Muzaffer Sarısözen, *Türk Halk Müzikisi Usulleri*, Ankara 1962, s. 104; Haili Bedi Yönetken, *Derleme Notları*, İstanbul 1966, I, 71; L. Picken, *Folk Musical Instruments of Turkey*, London 1975, s. 528-552; Mehmet Özbek v.dğr., *Türk Halk Müziği Çalgıları Bilgisi*, Ankara 1989, s. 29; Mehmet Özbek, *Türk*

Halk Müziği El Kitabı I: Terimler Sözlüğü, Ankara 1998, s. 187-188; Süleyman Şenel, *Trabzon Bölgesi Halk Musikisine Giriş*, İstanbul 1994, s. 290-291; Özhan Öztürk, *Karadeniz: Ansiklopedik Sözlük*, İstanbul 2005, II, 1119-1121; U.-K. Reinhard, *Türkiyenin Müziği* (trc. Sinemis Sun), Ankara 2007, II, 74-75.

ERAY CÖMERT

TULUMBACI

Osmanlı Devleti'nde asker veya sivil itfaiye neferi için kullanılan unvan.

İtalyanca "tromba" (boru, borazan) kelimesinden gelen tulumba bir tür basit yangın söndürme düzeneği iken zamanla onu kullanan kimselerin unvanı olmuştur. Su pompalarının XV. yüzyılda İtalya'da ortaya çıktığı ve kısa sürede Akdeniz havzasında yaygınlaştığı bilinmektedir. XVII. yüzyılda Osmanlılar'da gemilere dolan suyu tahliye eden bir tulumbaca esnafı mevcuttu. Türkçe'ye bir denizcilik terimi olarak giren tulumbaci, XVIII. yüzyılda yangın söndürmek için kurulan teşkilâta suyu tahliye eden değil ateşi söndürmek üzere taşıyıp pompalayan zümreyi niteleyen bir anlam kaymasına uğradı; XIX. yüzyılda ise bunun yanı sıra "külhanbeyi, bıçkın, serseri" mânasında da kullanıldı.

Yangınlara tulumbaıyla müdahale edilmesi XVI ve XVII. yüzyıllarda başta Macaristan ve Fransa olmak üzere Avrupa'da giderek yaygınlaştı. Osmanlılar'da aynı dönemde evlerde çatıya kadar uzanan merdivenlerle su dolu fiçiler bulundurulması ve bunun yasakçılar tarafından kontrolü gibi birtakım önlemler alınmakta, İstanbul'da meydana gelen yangınlar yeniçeri kolluklarındaki neferler, sakalar, baltacılar ve halk tarafından söndürülmekteydi. Osmanlı Devleti'nde yangın söndürme teşkilâtının kurulması ve tulumbanın kullanılması, XVIII. yüzyıl başında donanmayla katıldığı Venedik seferinden (1715) dönüş-

te ihtida eden ve Fransız asıllı bir mühendis olan Gerçek Dâvud (David) tarafından 1132'de (1720) gerçekleştirildi. Temmuz 1718'deki Tüfenghâne ve ardından Topthane yangınlarında tulumba ile yangına müdahale eden ve hizmeti büyük takdir toplayan Gerçek Dâvud Ağa'yı Sadrazam Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa 1720'de Tulumbaci Ocağı'nı (Dergâh-ı Âlî Yeniçerileri Tulumbaci Ocağı) teşkil etmekle görevlendirdi. Dâvud Ağa ölümüne kadar (1733) tulumbacıbaşılık vazifesini yürüttü. Şehzadebaşı semtinde Acemi Oğlanları Kışlası'na yerleştirilen Tulumbaci Ocağı başlangıçta sadece altı zabıt ve elli neferden müteşekkildi. Bu sebeple tamirat ve teknik işler cebelhâne, tophâne ve tüfenghâne tarafından yapıyordu. Daha sonra kışlalarda tulumbalar için kuyular açıldığı gibi hortum ve makinelerin tamiri için birtakım alet ve edevat alınarak bir "kârhâne" (imalâthane / tamirhane) oluşturuldu. Önceleri ocak mevcudunun yetersizliği sebebiyle yangına müdahale ve su tedarikinde sakalardan, yeniçeri ve cebecilerden yararlanıldı. Ardından "mütefennin amele" adıyla nitelikli işçiler / ustalar istihdam edildi.

Tulumbacılar acemi oğlanların sağlam ve çevik ("ayağı koşarlı, uçarlı") olanlarından seçilirdi. Yangına müdahale esnasında başlarına üzerinde kendilerine ait numara bulunan çorba tasına benzer bakırdan bir miğfer (yangın taşı) giyerlerdi. Yangın dışında günlük kıyafetleri sarık, "kartal karnat" denilen kırmızı kaput ve ayakta kırmızı bir yemeniydi, baldırları ise çıplaktı (baldırı çıplak). Yangına müdahale sırasında yaralananlara tazminat ödenir, çalışmayacak derecede zarar görenler ise emekli edilirdi. Tulumbacılık hizmeti başlangıçta sadece Yeniçeri Ocağı'na bağlı bir askerî birlik tarafından görülürken zamanla Topkapı Sarayı'nda ve Tersane'de bostancıbaşıya bağlı birer tulumbaci ocağı kuruldu. 1724'te ocaktaki nefer sayısı arta-

rak 150'ye, 1755'te 461'e ulaştı. XVIII. yüzyıl sonlarında bütün devlet kurumlarında birer tulumbaci takımı teşkil edilince 1804 yılı itibarıyla merkezdeki toplam sayıları 531'e yükseldi.

Bir Fransız / Frenk tarafından imal edildiği için "didon" olarak adlandırılan ilk tulumbalar çok hantal ve 120 kilodan ağırdı. Taşıma güçlüğü sebebiyle zamanla "didon bozması" denilen daha hafif emmebasma tulumba modelleri geliştirildi. Üstü açık, resimlerle süslenmiş boyalı bir sandık içine yerleştirilen düzeneğin taşınmasını kolaylaştırmak amacıyla dört sırtık ve altına yerle temasını engellemek için dört adet çıkıntılı bölüm (turnak) eklendi. Makinenin çardak kısmı ile tepelik ve deve boynunu denilen, hortum takılan ağız açıkta ve su alıp veren haznesi sandık içindeydi. Tek hazneli ilk tulumbalar yetersiz kaldığından 1737'de Tulumbaci başı Ali Sâdık Ağa tarafından iki hazneli (çifte kazanlı) tulumba geliştirildi (BA, Cevdet-Belediye, nr. 123/6135). Bu icat, sadece çeşme bulunan yerlerde kullanılabilmesi ve masraflı oluşu yüzünden yaygınlaşmadı. 1754'te Bostancı Ocağı tulumbacısı Mehmed Ağa, uzun hortumlarıyla bahçe kuyularından su çekip pompalayabilen yeni bir tulumba yaptı. Ancak bu da kuyulara bağımlılık sebebiyle her yangında kullanılamadığından mekanik özellikleri ve boyut bakımından farklı türdeki geleneksel tulumbaların kullanımı sürdü.

İstanbul'un çeşitli semtlerinde yangına müdahaleyi kolaylaştırmak amacıyla bostancı ocaklarından sonra Temmuz 1798'de humbaracı ve lağımçı ocaklarında da itfaiye teşkilâtı kuruldu (BA, Cevdet-Askeriye, nr. 126/5601, 503/23623). Ayrıca küçük yangınlara süratle müdahale için şehir çeşitli semtlerine kolluklar konuşlandırılırken deniz aşırı yangınlara müdahale için "ateş kayıkları" denen sandallara tulumbalar monte edildi (BA, A. MKT. MHM, nr. 134/70). İstanbul'da yangın gözetlemek üzere ilki 1750'de inşa edilen ve Beyazıt, Galata, Vanıköy'ün arkasında İcadiye'de olmak üzere üç yangın kulesi bulunmaktaydı. Yangın / duman kulelerden görülmüşse gündüz bir kırmızı / sarı bayrak veya iki yana sepet asılırdı. Yangın gece vuku bulursa kırmızı bir fener ve maytap yakılarak İcadiye Kulesi'ne bildirilir, oradan top atılarak bütün İstanbul'a duyurulurdu. Bu amaçla kulelerden davul / kös çalındığı dönemler de olmuştur. Yangın duyurulduktan sonra seraskerlik binasının avlusunda bulunan Harîk Köşkü'nde yangını gözetlemeye memur, "köşklü" (önce-

XX. yüzyılın başına ait bir kartpostalda yangın söndürmeye giden tulumbacılar